

ПІДСУМКИ КОНФЕРЕНЦІЇ

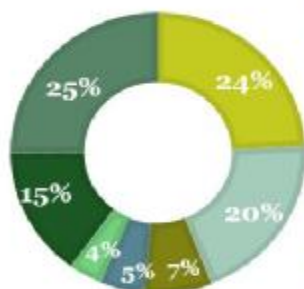
Програма «Демократична школа»

26-27 червня 2018, Київ

Програма підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа» збирила представників шкіл – випускниць другої хвилі, а також декілька команд з першого циклу Програми (2016-2017), які долучилися до нового напрямку з розробки та пілотування інструментів для розвитку й оцінювання громадянських компетентностей.

Понад 240 учасників

з усіх куточків України

- директори шкіл
- вчителі
- представники батьківських комітетів
- учні та учениці
- представники громади
- мережа тренерів Програми
- гості, партнери, організатори

Організатори: Європейський центр імені Вергеланда, Міністерство освіти і науки України, БО «Центр освітніх ініціатив» та ІСАР Єднання за підтримки Міністерства закордонних справ Норвегії.

Медіа-супровід: [«Освіта України»](#), газета [«День»](#), [Міністерство освіти і науки України](#), сайт [Нова українська школа](#), освітній портал [«Педагогічна преса»](#)

Відео з конференції на [Youtube](#)

Представлені інституції та ініціативи:

Міністерство освіти і науки України
Міністерство молоді та спорту України
Посольство Королівства Норвегія у Києві
Організація з безпеки і співробітництва в Європі
Державна служба якості освіти
Інститут модернізації змісту освіти
Київський університет імені Б.Грінченка
Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова
Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського
Go Global / Go Camp

Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Офіс освітніх реформ при МОН
Програма «Молодіжний працівник» Міністерства молоді та спорту України
Корпус миру в Україні
Amnesty International Ukraine
Донецький молодіжний дебатний центр
Кременчуцький інформаційно-просвітницький центр «Європейський клуб»
Всеукраїнський фонд «Крок за кроком»
БФ «Ліга толерантності»
Освітній проект «Школа – територія прав людини»

Підписання Меморандуму про співпрацю

Під час конференції було підписано Меморандум про співпрацю між Міністерством освіти і науки України та Європейським центром імені Вергеланда. Заступник міністра освіти і науки України Роман Гребя подякував «Демократичній школі» за можливість для українських шкіл взяти безпосередню участь у Програмі, за підготовку та пілотування нових навчальних програм для 5-9 класу, розвиток цифрових навичок в освіті. Робота, яку центр проводить в Україні для розвитку демократичних компетентностей у школах, повністю відповідає пріоритетам реформи середньої освіти, що реалізується МОН.

«Ми розглядаємо програму «Демократична школа» як важливий внесок у реформу освітнього сектору України. Вивчення європейських цінностей та демократії є дуже важливим для молодого покоління, яке одного дня візьме на себе відповідальність керівництва країною. Норвегія підтримує Україну у процесі здійснення реформ у різних секторах, а програма підтримки перевищує цього року 22 млн. євро. Особливий акцент ми робимо на програмах, що сприяють належному врядуванню, правам людини, верховенству права, антикорупційним заходам, енергоефективності, європейській інтеграції».

Уле Т. Хорперстад, Посол Королівства Норвегія в Києві

Виконавча директорка ЄВЦ наголосила, що Європейський центр імені Вергеланда допоможе Міністерству освіти і науки в імплементації реформ у сфері освіти, розвитку громадянської освіти, розробці нових Держстандартів на компетентнісній основі, впровадженні нових підходів до оцінки якості освіти. Ці наміри було зафіксовано у Меморандумі про співпрацю, підписаному під час відкриття конференції, 26 червня 2018 року.

Підведення підсумків роботи другого циклу шкіл-учасниць Програми

Під час конференції учасниці та учасники, гості й організатори: розповідали про демократичні зміни у школах та обмінювалися добрими практиками впровадження змін; презентували нові компоненти розширеної Програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа»; обговорювали подальші можливості для розвитку культури демократії у школі; ділились ідеями щодо підтримки діяльності мережі шкіл Програми.

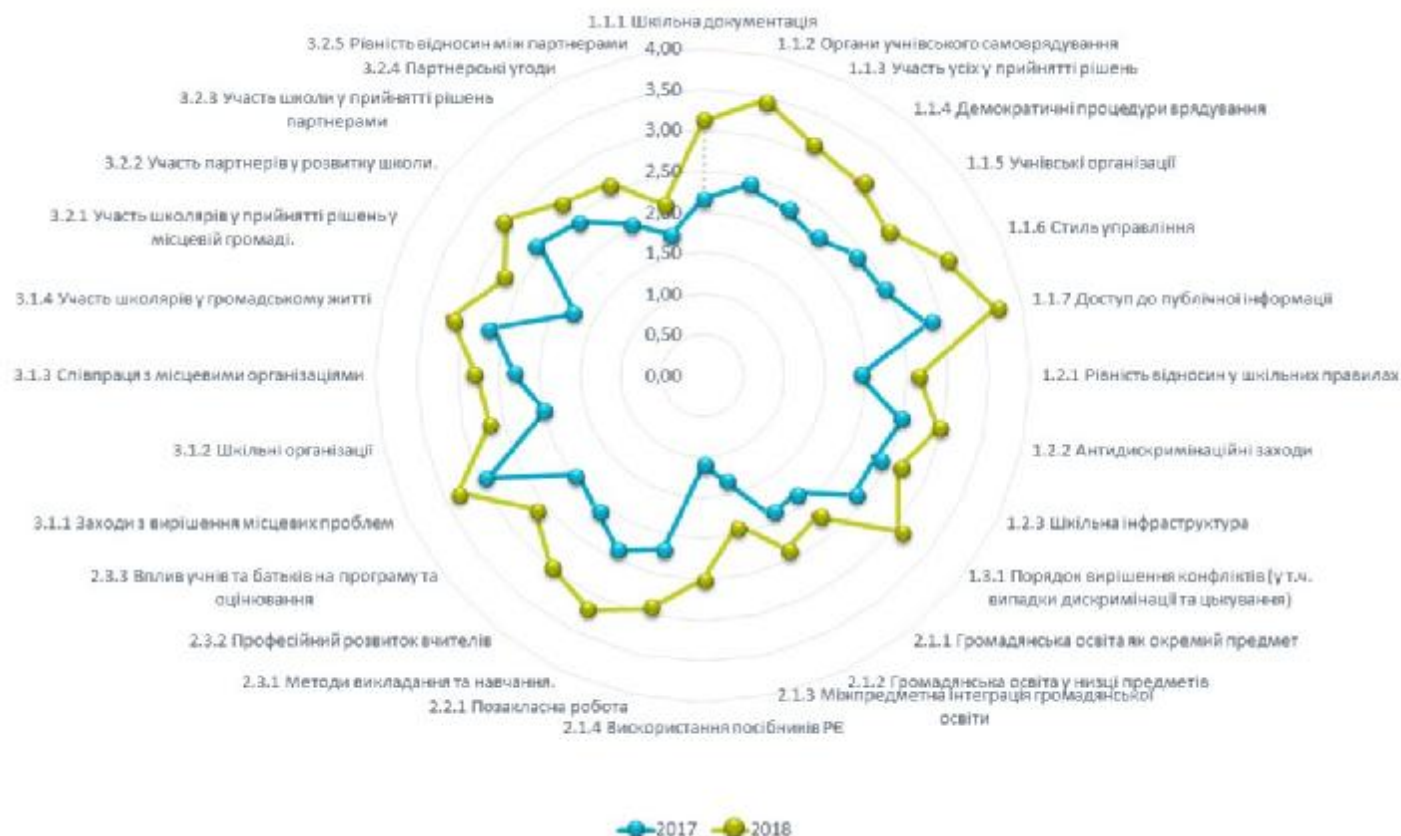
До участі у другому циклі Програми (2017-2018) було відібрано 42 школи з різних областей України. За результатами проведеної підсумкової самооцінки, завдяки підтримці з боку експертів-тренерів Програми, заклади освіти зуміли досягнути суттєвих змін у різних сферах діяльності, і ці зміни

стали відчутними не лише для керівництва та вчителів, а й для учнів, батьків і всієї місцевої громади.

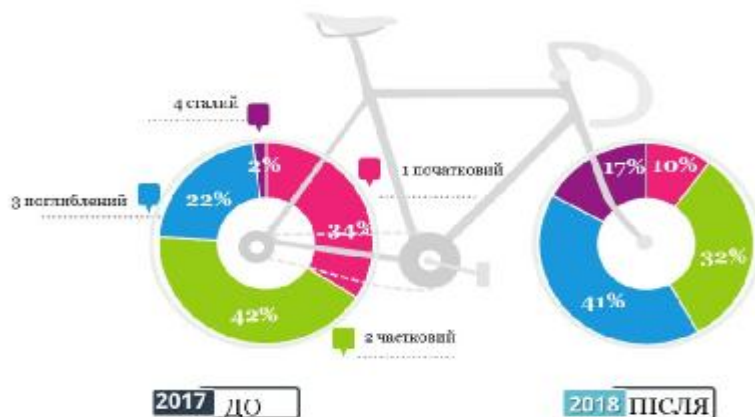

Ситуація в школах-учасницях до початку та після участі у Програмі

Заклади освіти здійснили початкове та підсумкове оцінювання ситуації за 26 параметрами на основі «Інструменту демократичного розвитку школи». Спільно розроблений план дій, із залученням усіх учасників освітнього процесу, допоміг визначити пріоритети та запровадити зміни задля становлення демократичної культури у школах-учасницях.

Прогрес у демократичному розвитку шкіл-учасниць відслідковувався за усіма параметрами, хоча, безумовно, в деяких сферах покращення ситуації було більш переконливим, ніж в інших. Тут наведено приклад поступу щодо стандарту – рівність відносин у шкільних правилах.

Ярмарок демократичних змін у школах

Цьогоріч під час конференції 50 закладів освіти представляли свої досягнення щодо демократизації життя у школі та громаді на ярмарку демократичних змін. Представники шкіл та гості отримали можливість обмінятися досвідом і налагодити партнерські зв'язки для майбутніх проектів. Відгуки учасників про ярмарок: «Досвід інших шкіл дозволяє розширювати свої ідеї»; «Вразили форми подачі, візуалізація історій»; «З'явилися ідеї для нових проектів» «Хотіли б майстер-класи з тих практик, які сподобались»; «Отримала натхнення, бо їхала сюди з бажанням поміняти роботу».

Приклади змін, запроваджених у школах Програми:

- Нові методи проведення заходів (наприклад, квест, пікнік, уроки під відкритим небом, «Весела перерва», «Кольоровий тиждень» тощо).
- Конкурс на адміністративні посади як елемент формування демократичного середовища.
- Створення моніторингової системи професійної компетентності педагога.
- Публікація про розвиток громадянських компетентностей на різних предметах та посібник по співпраці з громадою.
- Наскрізний розвиток громадянських компетентностей, власні розробки уроків.
- Система заохочення учнів, що базується на активності, а не оцінках.
- Календар прав людини в освітньому процесі (вправи, прив'язані до днів та предметів).
- Створення служби медіації.
- Розбудова шкільного медіапростору (радіо, музичні дзвінки).
- Створення кімнати відпочинку для дітей.
- Використання шкільного майданчика для спільного дозвілля.
- Започаткування учнівського самоврядування в початковій школі.
- Створення молодіжного осередку Language party, де старші учні допомагають з вивченням англійської мови молодшим.
- Організація благодійного фонду для учнівського самоврядування.
- Врахування ідей учнівського самоврядування та батьків з метою залучення громади до проектів.
- Співпраця з громадою – дієве партнерство з громадськістю заради виховання.
- Проведення ініціатив: учень в ролі вчителя; зустріч з мером «5 хв. замість мера»; для батьків – «стань учителем на годину».
- «Ярмарок ідей демократичних змін» (у школі, громаді/районі)
- Покращення іміджу школи через піар-акції для формування думки громади про діяльність школи.
- Школа як полікультурний центр (залучення дітей з особливими потребами).

	Що змінилося у школах?	ПОРАДИ:
Громадянські компетентності в освітньому процесі	<p>Перехід від навчання, орієнтованого на передачу знань, до навчання, орієнтованого на розвиток компетентностей. Педколективи почали цілеспрямовано сприяти розвиткові громадянських компетентностей у освітньому процесі, а також поза школою. До цієї діяльності стали долучатися не лише вчителі суспільно-гуманітарного циклу.</p> <p>Участь шкіл у Програмі вплинула на розвиток громадянських компетентностей самих учителів. Через демократизацію школи, змінилося бачення вчителями своєї ролі та позиції у суспільстві. Під впливом діяльності вчителів на уроці, а також позаурочних активностей, в учнів стала формуватися активна громадянська позиція. Вчительські колективи запроваджують громадянознавчі предмети у варіативній складовій, застосовують нові для себе методи, прийоми. Налагоджується краща співпраця між вчителями (завдяки новим способам проведення педрад).</p>	<p>Зроби перший крок: почни з себе; Довіряй, не змушуй, а мотивуй; Помиляючись, рухайся вперед; Бери досвід, адаптуй до конкретних умов; Навчай через партнерство! Зберіть команду односторонців, небайдужих до освіти та майбутнього України, які готові, хочуть і можуть вчити навчаючись!</p>
Шкільне врядування	<p>Учні активно беруть участь у процесі прийняття рішень загальношкільної ваги, ініціюючи та реалізуючи свої ідеї. Важливим фактором було почуття того, що до учнівської думки дослухаються, відтак учнівське самоврядування перестало бути лише формальним. Вся шкільна громада навчилася домовлятися між собою, залучаючи до процесу педагогів, дирекцію, учнів та батьків. Зростання участі у благодійних та волонтерських проектах свідчить про виразну громадянську позицію шкільної громади.</p> <p>В більшості закладів відбулося делегування обов'язків, оновлення документів, оприлюднення статуту школи, проведення загальношкільної конференції та залучення усіх зацікавлених сторін до розробки шкільних планів. Належному становленню шкільного врядування сприяли наскрізна інтеграція громадянської освіти, посібники Ради Європи, усвідомлення відповідальності, та історії успіху.</p>	<p>Бути щирими і не боятися змін! Бути готовими до їх втілення. Дати реальну можливість реально діяти! Дослухатись, вірити, наводити надихаючі приклади, діяти, співпрацювати, брати відповідальність!</p>
Участь учнів у прийнятті загальношкільних рішень та участь в житті громади	<p>Учні все частіше виступають з ініціативами, які стосуються різних шкільних питань, як от вибір класного керівника, шкільної форми, опитування дітей та батьків щодо вибору предметів та щодо предметів для ДПА. Школярі долучаються до спільної розробки загальношкільних правил чи правил для учнів, зміни чи розробки статуту учнівського самоврядування з обговоренням та спільним голосуванням. Розміщення в школах скриньки ідей, проведення ярмарків, створення кімнати для учнівського самоврядування тощо позитивно впливає на участь учнів у прийнятті рішень. Безумовно позитивний вплив мало також проведення тренінгів для усіх учасників освітнього процесу, застосування методів неформальної освіти, налагодження співпраці з ГО, спілкування з місцевою владою (мером/головою ОТГ), почуття довіри та партнерства дорослих і дітей.</p>	<p>Налагодити комунікацію між учнями та адміністрацією; Ставати більш відкритими до учнів; Після першої спроби не зупинятись; Цілеспрямованість і праця зруйнують будь-який бар'єр і вирішать всі проблеми; Не боятися брати на себе відповідальність!</p>
Партнерство з громадою	<p>Покращення діалогу громада-школа, усвідомлення громадою ролі школи та зростання довіри до неї, проведення спільних заходів (важливих для обох сторін – вирішення проблеми сміття, дизайн території), наполегливість закладу освіти, максимальна публічність та прозорість – ідеї для покращення партнерства з місцевою громадою. Представники шкіл зізнались, що громада їх почула і вони вийшли за межі школи.</p> <p>Вивчаючи потреби одне одного (дослідження потреб громади та освітнього закладу) партнери об'єднували зусилля, де</p>	<p>Створення комунікаційної стратегії – щоб всі почули і зрозуміли одне і те ж! Пам'ятайте, що необхідно бути не тільки прохачами, а й рівноправними партнерами!</p>

	школа подавала ідеї, а громада надавала фінансову підтримку. Декілька шкіл отримали фінансування на свої проекти через конкурс громадської участі (облаштування класу, ремонт школи, облаштування території). Покращилася співпраця з представниками ГО, які долучаються, проводячи тренінги для педагогів та учнів, чи беруть участь в уроках.	
Партнерство з батьками	<p>Зміна підходу до проведення батьківських зборів стала ключовим елементом зміни співпраці школи з батьками. Відмова від колективних зборів на користь більш індивідуальних зустрічей, проведення чаювання з батьками та залучення дітей до зустрічей з батьками – стали поштовхом до включення батьків в освітній процес.</p> <p>Доступність інформаційних повідомлень, оголошень, груп для постійного спілкування у вайбері сприяли кращому обігу інформацією та швидкому реагуванню на запити. Спостерігається перехід на новий рівень спілкування, адже батьків залучають до різноманітних заходів, вони беруть участь у виборі предметів чи класного керівника, долучаються до вирішення проблем, відкрито висловлюють свої побажання, запрошуються на спільні тренінги та навчання, а не лише «спонсорами» чи займаються ремонтними роботами в школі. Все це сприяє покращенню відносин між батьками та дітьми.</p>	<p>Змінитися самим і сміливо залучати батьків до діалогу та командної взаємодії; Щоб створити партнерські відносини маємо змінити мислення батьків ... поінформувати, залучити до навчання та роботи школи (делегування повноважень); Змінити формат роботи (неформальне спілкування).</p>

Презентація Практичного посібника з розвитку громадянської компетентності та розвитку демократичного середовища в школі «Демократична школа»

ЗМІСТ

- I. Демократичне середовище і врядування
- II. Яким чином розвивати наскрізні громадянські компетентності в освітньому процесі?
- III. Співпраця з громадою та органами влади

Структура посібника:

- Теоретичний блок
- Запитання для роздумів
- Практичні поради
- Навчальні вправи
- Для натхнення
- Питання для рефлексії
- Корисні ресурси

Посібник буде доступний на сторінці Програми schools-for-democracy.org

Команда програми працює над створенням інтерактивної версії посібника у співпраці з [Prometheus](http://Prometheus.org).

Дискусії в секціях: «Навчаємось жити в демократії: формування безпечного та демократичного навчального середовища в школі»

1. Забезпечення якості освіти в освітніх закладах	<p>За участі співробітників Державної служби якості освіти відбулося обговорення стандартів, які, відповідно до нового Закону України про освіту мають допомагати освітнім закладам підвищувати якість освіти. Директори шкіл-учасниць Програми мали змогу обговорити такі стандарти забезпечення якості освіти:</p> <p>«Заклад освіти має необхідні засоби навчання, програми, та ресурси для створення просторово-предметного оточення, яке сприяє вільному розвитку творчої особистості»; «У закладі освіти створено безпечне середовище, вільне від психологічного та фізичного насильства. І комфортні умови праці та навчання всіх учасників освітнього процесу»; «У закладі освіти інклюзивне освітнє середовище спрямоване на розвиток кожної дитини та мотивацію її до навчання» й запропонувати власні критерії до них.</p> <p>Програма активно співпрацює з новоствореною службою задля забезпечення принципів демократії та прав людини, автономії школи у оновлюваній системі забезпечення якості освіти.</p>
2. Розвиток громадянських компетентностей школярів	<p>Дискусія показала, що школи Програми роблять чимало, щоб розвивати громадянські компетентності учнів, зокрема: реалізують проекти (молодіжні, спрямовані на розвиток медіаграмотності, школа лідерів, школа успіху, тощо) як місцеві, так і участь у всеукраїнських; існує дієве учнівське самоврядування; в освітньому процесі використовують посібники («80 вправ», посібники Ради Європи); громадянські компетентності формуються в освітньому процесі через інтеграцію в окремі предмети та виховний процес, вчителі розробляють власні матеріали, інтерактивні вправи, уроки; відбуваються тематичні виховні години; триває правова просвіта; частина шкіл пропонує відповідні курси (предмети) за вибором, а в 10 класі з наступного навчального року буде обов'язкий предмет.</p> <p>Також учасники зазначали вагомий роль громади – громадянські компетентності можна розвивати через співпрацю з громадою, громадськими організаціями, ОМС, місцевою держадміністрацією, тощо; розвиваючи молодіжне соціальне підприємництво; через спільні з ОМС проекти для молоді, молодіжні ініціативи (напр., створення антивандального майданчика) – в тім, через дієві молодіжні ради; поширення ГО через батьківську та місцеву спільноту. Дискутуючи над тим, як би мало виглядати формування громадянських компетентностей, на секції групи говорили про необхідність це здійснювати на різних рівнях: державному (стратегічному) рівні; на рівні суспільства (на думку учасників, на цих двох рівнях зараз найбільше проблем); на рівні школи; на рівні окремого вчителя.</p> <p>Серед перелічених потреб та передумов:</p> <ul style="list-style-type: none">- популяризація та просвіта щодо ГО (ідей ГО)- знання нормативної бази- різні соціально активні групи- використання діючих програм та розробок, авторських програм з ГО- активне залучення до... делегування повноважень- створення активного і демократичного середовища- реалізація найкращих практик (впровадження)
3. Поширення досвіду демократизації за допомогою Інтернет-ресурсів.	<p>Під час обговорення було перелічено освітні та інформаційні потреби різних зацікавлених груп, які можуть бути задоволені завдяки узагальненню напрацювань Програми і подачі їх через онлайн інструменти.</p> <p>Для вчителів, адміністрації школи:</p> <ul style="list-style-type: none">- «тул бокс» - набір інструментів (вправ, тощо), які стосуються ОДГ/ОПЛ, розроблені вчителями;- база ідей проведення заходів (з прив'язкою до календаря прав людини);- онлайн курси (теми, які запропонували учасники: процедури в контексті врядування; цінності і ціннісний підхід школи; як розпочати демократичну школу; як проводити батьківські збори (нові форми, методи фасилітації); навчання як користуватися «Компасом»);- список можливостей (грантових, навчальних для вчителів) й календар дедлайнів;- бібліотека порад / онлайн консультації для вчителів про громадянську освіту (чат для спілкування).

	<p>Для батьків:</p> <ul style="list-style-type: none"> - базова інформація про Демократичну школу, їхні права та обов'язки; - тест для батьків про стосунки батьків-школи, батьків-дітей; - поради як батьки можуть впливати на школу. <p>Для учнів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - інформація про демократію; - приклади діяльності (можливо, прив'язано до календаря); - інфографіка про структури шкільного самоврядування і база даних структур шкільного самоврядування з процедурами; - ігри про ОДГ/ОПЛ (із відзнаками), напр., «Євроквіз»; <p>Для громади та школи вцілому:</p> <ul style="list-style-type: none"> - особистий кабінет школи: інструмент, збереження посилань (цікавих сторінок сайту), опція зберігання створених конструкцій уроків з тул боксу; - простір для пошуку партнерів для нових проектів; - поради для підготовки проектних пропозицій; - закладка «Демократична школа в світі» (зокрема, база іноземних шкіл); - сторінка з корисними ресурсами, яку можуть поповнювати всі зареєстровані користувачі. <p>Учасники дискусії також висловили запит на тематичні соціальні ролики, які б популяризували ідеї демократизації шкіл, а також - мобільний додаток до сайту. Аналіз цих запитів цільових груп ляже в основу концепції розвитку онлайн-інструментів у рамках Програми.</p>
<p>4. Прийняття рішення активними методами групового мислення (для учнів)</p>	<p>Учням та ученицям, які були учасниками конференції, було запропоновано інтерактивні способи обговорення питань та прийняття рішень, які можна застосовувати під час роботи учнівського самоврядування для активізації «пасивних» учнів і для колегіального прийняття рішень.</p>
<p>5. Новий державний стандарт: філософія і підходи</p>	<p>Секція «Новий державний стандарт: філософія та підходи» об'єднала тих учасників конференції, які розуміли, що втілення філософії Нової української школи неможливе без застосування нових навчальних підходів і методів. Тому спільно були випрацювані індикатори впровадження нового державного стандарту на уроках.</p> <p>Серед цих індикаторів найважливішими, на думку учасників, були: 1) конструювання знань на основі досвіду дитини, 2) інтерактивні методи, 3) формувальне оцінювання, 4) навчальне середовище, яке надає доступ до навчального обладнання та забезпечує вільне переміщення учнів, 5) партнерські стосунки між учителем та учнем, 6) позитивна атмосфера на уроці. Окремою проблемою, яку зачіпили учасники секції, було підготовка студентів педколеджів до роботи в Новій українській школі.</p>
<p>6. Громадянські компетентності та навчання вчителів</p>	<p>Під час конференції відбулася зустріч учасників компоненту «Розвиток громадянських і соціальних компетентностей у системі підготовки вчителів в Україні» - викладачів трьох педагогічних ВНЗ: НПУ імені М.Драгоманова, Київського університету імені Бориса Грінченка та Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Учасники зустрічі обговорювали, як інтегрувати компетентності для культури демократії у навчальні програми для майбутніх вчителів, а також структуру публікації, яка міститиме збірку сценаріїв занять для студентів, що дозволяють формувати вибрані компетентності. Публікація буде видана наприкінці поточного року та пройде пілотування у вишах, що беруть участь у проекті.</p>

Планування подальшої діяльності

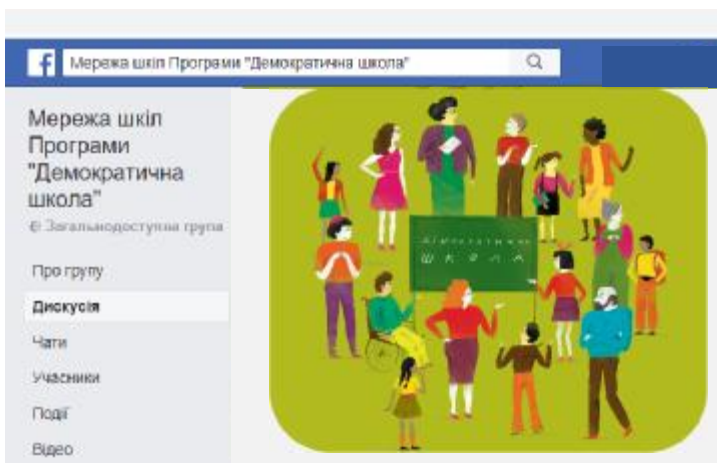
Представники шкіл – випускниць другої хвилі Програми також мали нагоду обмінятися своїми подальшими планами впровадження культури демократії та демократизації освітнього середовища.

Учасники конференції запланували зміни у всіх трьох сферах, в яких працює Програма. Найчастіше звучали думки про впровадження курсів за вибором з вивчення ОДГ/ОПЛ; формування громадянських компетентностей учнів початкової школи; запровадження наскрізного підходу до формування громадянських компетентностей в освітньому процесі; професійне вдосконалення вчителів через залучення їх до проектів з неформальної освіти.

Деякі школи запланували подальшу роботу над статутами школи і учнівського самоврядування. Перелік майбутніх можливостей для учнів вражає своєю різноманітністю: це і дебатні клуби, і тренінги з медіації та протидії булінгу, і «чаювання» лідерів учнівського самоврядування у директора, артплатформа, школа лідерів, тематичні майстер-класи, можливість спільно з батьками обирати класного керівника при переході у п'ятий клас тощо. Багато хто прагне поглиблювати співпрацю з батьками, залучаючи їх до усіх шкільних заходів (зокрема, прозвучала ідея проекту «Вчитель на годину», створення спільних зон відпочинку).

Звернули увагу учасники і на поглиблення партнерських стосунків з громадою: хочуть продовжувати співпрацю з наявними громадськими організаціями або створити нову для більш активної проектної діяльності, створити молодіжну раду у своєму населеному пункті; запровадити стипендії, кандидатів на які номінує вся шкільна громада.

Мережа шкіл Програми

Завдяки спілкуванню під час базових тренінгів для шкільних команд, участі у Фейсбук-групі, обміну напрацюваннями під час підсумкової конференції школи - випускниці мали змогу ближче познайомитись одна з одною. Спільні цілі і подальші плани спонукатимуть їх підтримувати контакти. Організатори Програми представили ресурси для продовження співпраці:

- групу у фейсбуці "Мережа шкіл Програми «Демократична школа», до якої можуть приєднатися учасники всіх наборів Програми;
- програму міні-грантів для шкіл-випускниць;
- спільне відзначення дат (21 листопада - День гідності і свободи; 07 лютого - День безпеки в Інтернеті та 05 травня - День Європи), узгоджених учасниками конференції у 2017 році, що дозволить випускникам підтримувати діяльність мережі.

Відгуки учасників конференції на основі евалюаційної анкети

Наскільки Вам вдалося досягнути очікуваних змін у школі?

- Зміни найкраще дійсно відбулися! Головне досягнення - налагодження взаємодії між вчителями, батьками та учнями та створення комфортного шкільного середовища, становлення більш відкритих, партнерських відносин. Усі разом (а не лише директор та вчителі) працюють над процесом демократизації школи. Є дуже багато гарних ідей, але працювати ще є над чим.
- Найбільш помітні зміни відбулися в учнівському самоврядуванні. У школі є творча група, що має певний досвід впровадження демократичних змін, яка має намір поширювати його.
- Нам вдалося досягти очікуваного на 90%, 10 % - це перспектива наступних змін.
- Для нас на всі 300%, тому що ми не мали уявлення, що таке «демократична» школа. Зараз ми розуміємо свою мету і працюємо під гаслом «Школа – це ми» (вчителі, батьки, учні, громада).
- Вдалося на 60%, багато ще попереду. Досягнення: запрацювало учнівське самоврядування; батьки стали більш активними; вчителі поступово переходять від авторитарного вчителя до демократичного, прагнуть подальшого навчання та професійного розвитку.
- За час роботи в Програмі маємо достатньо багато досягнень, очікуваних і неочікуваних, але всі вони були позитивними. Плануємо і надалі працювати за порадами і посібниками «Демократичної школи».

Як Програма допомогла у реалізації цих змін?

- Програма допомогла розставити пріоритети, визначити вектори розвитку, переосмислити цінності, дала поштовх до дій та впевненість.
- Інструменти Програми допомогли оцінити і зрозуміти «на якому рівні знаходиться школа в тій чи іншій сфері. А також дала розуміння того, куди і як можна рухатися далі».
- Програма підштовхнула до змін, дала розуміння, показала успішні приклади інших шкіл, інструменти у вигляді методичних матеріалів, надала постійний супровід та підтримку тренерів.
- Завдяки тренерам у школі були детально виділені проблеми, з якими потрібно працювати, та плани на майбутнє (бажання та зміни, які потрібні для школи).
- Програма не тільки надихнула кожного учасника освітнього процесу, а й дала можливість повірити у власні сили і зрозуміти, що ми здатні на все. Крім того, Програма показала кроки для реалізації цілей.

Що було найбільш вдалим та помічним у Програмі?

- Ярмарка цікавих ідей та успішних практик.
- Спочатку тренінги, а потім – конкретна робота, та головне аналіз зробленого за допомогою тренерів. Це дозволило побачити свій розвиток, та проаналізувати зміни.
- Підручники та посібники (особливо «Компас»), група у Фейсбуці, висвітлення історій про зміни шкіл-учасниць.
- Діалог з освітянами з різних регіонів – це стимулює запал до змін, дає натхнення та ідеї, які можна запровадити у своїй ЗОШ.
- Програма стала стимулом для багатьох справ та починань. Важливою є можливість продовження подальшої роботи в Програмі в рамках інших компонентів та ініціатив.